

za prilagodbom prijašnje taktike KP Jugoslavije, gdje su, po moskovskim uputama, imperijalističke sile smatrane primarnim neprijateljem, a tek njemačkim napadom na Sovjetski Savez napušta se pasivna politika prema okupatoru.

Poseban je naglasak na „našim Špancima” i njihovoj ulozi u Drugom svjetskom ratu i poslijeratnoj Jugoslaviji. Španjolski su veterani osobito važnu ulogu imali u ranoj fazi Narodnooslobodilačke borbe pri formiranju jedinica za gerilsko ratovanje, piše autor, ističući istovremeno i njihovu lojalnost Partiji. Pavlaković opisuje povratak brojnih boraca u Jugoslaviju i preuzimanje novih dužnosti. Upravo su mnoge njihove spoznaje iz rata u Španjolskoj poslužile kao temelj vojne organizacije, a računalo se s njihovim ugledom i iskustvom stečenim u Internacionalnim brigadama pri provođenju političkoga programa „bratstva i jedinstva”. Autor zatim prikazuje položaj „Španaca” u socijalističkoj Jugoslaviji, gdje su mnogi zauzeli visoke položaje iako se dio njih našao na „krivoj strani” tijekom Titova raskida sa Staljinom 1948. ili početkom 70-ih godina u hrvatskom proljeću. Prije zaključka još se osvrnuo na pitanje Španjolskoga građanskog rata u jugoslavenskoj historiografiji, upozoravajući na specifičnosti njegova istraživanja, prije svega uvjetovane sukobom sa Staljinom, a onda i građenjem kulta Josipa Broza Tita.

Pavlakovićeva studija na temelju mnoštva izvora i sekundarne literature hrvatske, jugoslavenske i strane provenijencije daje sjajan prikaz utjecaja Španjolskoga građanskog rata na hrvatsko društvo i političku situaciju tijekom druge polovine 30-ih godina, ali i na razdoblje nakon toga. Pokazuje da je upravo sukob u Španjolskoj dodatno polarizirao ideološki već podijeljeno društvo, kao i činjenicu da su u tom razdoblju dokraja formirana stajališta ključnih političkih faktora. Autor vješto povezuje procese koji se odvijaju od 1936. do 1939. na Pirenejskom poluotoku s onima koji zahvaćaju Jugoslaviju nakon travnja 1941. te tako otvara nove istraživačke perspektive.

Dino Staničić

29. listopada 1918. iz perspektive 29. listopada 2018. Pogled unatrag na odluku s dugoročnim posljedicama

U zajedničkoj organizaciji Hrvatskoga instituta za povijest i Veleposlanstva Republike Hrvatske u Beču održan je 29. listopada 2018. u prostorijama Veleposlanstva znanstveni skup pod nazivom „29. 10. 1918. – Pogled unatrag”. Kao što je jasno iz samoga naslova, skup je bio prilika da se točno sto godina nakon povijesne odluke Hrvatskoga sabora o raskidu svih državnopravnih veza Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s Austro-Ugarskom Monarhijom upravo u Veleposlanstvu danas samostalne Hrvatske u nekad glavnom gradu Dvojne Monarhije preispitaju okolnosti, uzroci i posljedice odluke koja je snažno utjecala na cijelo XX. stoljeće. Kako su izlaganja Ivana Bulića, jednoga od inicijatora skupa, i Zlatka Matijevića izostala zbog nemogućnosti dolaska u Beč, na skupu su izlagali Stjepan Matković („Hrvatska politika i propast Austro-Ugarske Monarhije”), Zdravka Jelaska Marijan („Uloga dalmatinskih političara u formiranju i djelovanju Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba”) i Hrvoje Čapo („Wilsonijanizam i raspad Austro-Ugarske. Oblikovanje američke diplomacije prema južnoslavenskom pitanju u Austro-Ugarskoj”).

U uvodnom je izlaganju Stjepan Matković predstavio složenu političku sliku Dvojne Monarhije i Europe na kraju Prvoga svjetskog rata. Obljetničku 2018. godinu većina zemalja nastalih nakon propasti Monarhije obilježava ne kao kraj Austro-Ugarske nego kao početak novih država ili državnih zajednica, ovisno o teritorijalnim dobicima ili ostvarenju novim državama. Dan prije održavanja skupa u Veleposlanstvu u Beču velika je proslava organizirana u Pragu povodom stote godišnjice stvaranja Čehoslovačke, koja je svojim narodima između dva rata omogućila gospodarski i socijalni boljitak i političku stabilnost. Razloga za slavlje imaju Talijani i Rumunji jer su završetkom Velikoga rata dobili teritorije koje njihove matične zemlje i danas zauzimaju, a Mađari su kao najveći gubitnici Prvoga svjetskog rata Trianonskim sporazumom izgubili dvije trećine teritorija koji im je pripao Nagodbom iz 1867. godine. Hrvatski je slučaj u tom kontekstu unikatan budući da ni među povjesničarima ni u široj javnosti ne postoji konsenzus o razdruživanju s Monarhijom i ujedinjenju u prosincu 1918., tj. prelasku iz dominacije jednoga dvoglavog orla pod okrilje drugog. Iako su Hrvati u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca bili druga najbrojnija skupina, politički utjecaj bio je bitno manji, a u novoj državnoj tvorevini izgubili su sabor, bana i resorne ministre, koje im je jamčila Hrvatsko-ugarska nagodba, podsjetio je dr. sc. Matković.

Raspad Monarhije s hrvatskoga je aspekta usko vezan uz ideju jugoslavenstva, koja u hrvatskom društvu postoji od XIX. stoljeća. Upravo su se zaslužni Hrvati u sklopu preporodnih aktivnosti pokazali kao nositelji i arhitekti jugoslavenske ideje, pri čemu je ideja zajedništva Južnih Slavena bila kulturno, a ne politički motivirana. Ipak, do pojave Jugoslavenskoga odbora, čiji su nositelji bila trojica Dalmatinaca – Trumbić, Supilo i Meštrović, ideju o zajedničkoj državi nosila je jugoslavenski orijentirana integralistička omladina, koja nije imala realnu političku snagu. Članovi Jugoslavenskoga odbora bili su svjesni prijeteće opasnosti od Italije i Srbije i njihovih pretenzija na hrvatske teritorije, no u nastojanjima za federalističko uređenje nove države nisu imali realne šanse. Svoj danak stvaranju Jugoslavije dala je i Hrvatsko-srpska koalicija, skupina stranaka koja je vodila oportunističku politiku, a na čijem je čelu bio Svetozar Pribičević. Koaliciju, koja je u obnovljenom radu Sabora 1915. s 48 zastupnika imala vodeću ulogu, slijedila je Starčevićeva stranka s 14 i Frankovci s devet glasova, a Radićeva stranka imala je samo tri zastupnika. Frankovci su kao najlojalnija stranka za trajanja cijeloga rata održavali uske veze s Bečom – pred sam kraj rata bili su i u audijenciji kod posljednjega austrougarskog cara i kralja Karla. O bliskim vezama Hrvatsko-srpske koalicije sa srpskom vladom svjedoči susret Pribičevića i Pašića iz 1913., kada je predsjednik srpske vlade zastupniku Hrvatskoga sabora savjetovao da vodi mirnu politiku i čeka pogodan trenutak za ujedinjenje. Burno ratno vrijeme pratio je i diskontinuitet političkih ideja: svojevrsan zaokret primjetan je i kod starčevićanaca i radićevaca – pravaški program prilagođen je teoriji jugoslavenstva do te mjere da su Oca Domovine ocjenjivali kao „vizionara stvaranja jugoslavenske države”, a Radić je od „himnopoja Franje Josipa”, kako su ga zvali na početku rata, poslije postao ključni borac za hrvatsko pitanje.

Približavanjem Prvoga svjetskog rata rastao je i međunarodni interes za političku zajednicu Južnih Slavena, o čemu svjedoči i pojava Roberta Setona-Watsona, britanskoga povjesničara koji se otvoreno zalagao za raspad Dvojne Monarhije i nastanak dviju višenacionalnih slavenskih država – Čehoslovačke i Države Slovenaca, Hrvata i Srba. Govoreći o izlasku iz jedne i ulasku u drugu državnu zajednicu, treba imati na umu da je Hrvatska u Prvom svjetskom ratu imala gotovo dvjesto tisuća vojnih i civilnih žrtava. U tom je kontekstu danas jasno da je Država Slovenaca, Hr-

vata i Srba nastala da bi se prebrodio vakuum do ujedinjenja s Kraljevinom Srbijom, a na ujedinjenje su se već početkom 20-ih godina počeli kritički osvrtni i njegovi zagovaratelji kao što su Trumbić i Pribičević, istaknuo je Matković, dodajući da je Trumbić potpisom na Rapalski ugovor u studenom 1920. završio svoju karijeru šefa diplomacije nove države.

Posljedica rata vođenog na europskom tlu nisu bile samo brojne ljudske žrtve i nestanak četiriju carstava nego i slabljenje europskoga utjecaja na globalnoj razini i stvaranje uvjeta za nastanak totalitarnih ideologija. Kako je naglasio Matković, suvremena historiografija djelima kakvo je *Mjesečari*. *Kako je Europa otišla u rat 1914.* australskoga povjesničara Christophera Clarka početak Velikoga rata tumači drukčije, uklanjajući teret krivnje za ratna zbivanja isključivo s leđa Berlina i Beča kako je to činila tradicionalna historiografija. Imajući u vidu da se na „Mladu Bosnu” sve više gleda kao na terorističku organizaciju, a ne romantičarsko udruženje ideološkoga karaktera, ne iznenađuje činjenica da srpski povjesničari ne gledaju blagonaklono na Clarkovo djelo. I Clark posvećuje veliku pozornost raspadu Austro-Ugarske: kako naglašava, za kraj Monarhije u prvom je redu zaslužan ulazak Sjedinjenih Američkih Država (SAD) u rat i Wilsonova politika samoopredjeljenja i širenja koncepta nacije-države u Europi. Zapadnoeuropska historiografija u novom svjetlu gleda i žrtvu Sarajevskoga atentata Franju Ferdinanda: u biografiji francuskoga povjesničara Jean-Paula Bleda ističe se da je ubijeni prijestolonasljednik pokušavao razviti diplomatski aparat kojim bi se izbjegao nadolazeći rat, preobrazila Monarhija i uveli novi obrasci državnoga ustroja i aparata.

U predavanju naslovljenom „Uloga dalmatinskih političara u formiranju i djelovanju Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba” Zdravka Jelaska Marijan osvrnula se na dalmatinsku skupinu političara koji su često ocjenjivani kao nositelji jugoslavenske ideje. Postavlja se pitanje zašto je među pobornicima jugoslavenstva bio veliki udio dalmatinskih političara. Kako je istaknula dr. sc. Jelaska Marijan, odgovor leži u položaju Dalmacije u Monarhiji, u kojoj je granica između austrijskoga i ugarskoga dijela iznimno nepovoljno djelovala na Dalmaciju, koja je na prijelazu stoljeća bila jedna od najmanje razvijenih pokrajina Monarhije. Jedinu nadu za snažniji razvoj dalmatinski aktivisti vidjeli su u ujedinjenju s Hrvatskom, koje nije bilo izvedivo jer je Hrvatska bila u translajtanijskom dijelu Dvojne Monarhije. Austro-Ugarsku je nakon Nagodbe karakterizirao visok stupanj birokratizacije (čak je i Trumbić studij koji je započeo u Zagrebu, nastavio u Beču, da bi mu se diploma priznala u Splitu, tj. austrijskom dijelu Monarhije), koji nije išao na ruku Dalmaciji – jedan od razloga nepostojanja željezničkih pruga prema Zagrebu upravo su administrativne barijere između austrijskoga i ugarskoga dijela na koje je današnji hrvatski teritorij bio podijeljen. Ideja da će se Dalmacija snažnije gospodarski razvijati nakon okupacije i kasnije aneksije Bosne i Hercegovine, koja je po svojoj logici trebala biti pripojena Banskoj Hrvatskoj, pokazala se uzaludnom. U pokrajini je prevladavala nacionalna i lingvistička šarolikost (u pokrajinskoj administraciji su u upotrebi bili talijanski, njemački i hrvatski jezik). Ipak, treba napomenuti da je Dalmacija imala Pokrajinski parlament u Zadru, koji je imao svojevrstnu autonomiju u određenim nadležnostima (npr. odluka o korištenju jezika u administrativnim i pedagoškim aktivnostima).

Na stranačkoj sceni u Dalmaciji od 1905. susrećemo Hrvatsku stranku, koja je nastala kao rezultat ujedinjenja Narodne stranke i Stranke prava. Hrvatska stranka imala je niz podružnica i istaknutih ličnosti po dalmatinskim gradovima, koje je povezivao oporbeni stav prema Beču: za razliku od Hrvatsko-srpske koalicije, Hrvatska stranka nije postala režimska. Na čelu s kasnijim splitskim gradonačelnikom

Josipom Smodlakom u Dalmaciji je djelovala i Hrvatska pučka napredna stranka, jedina dalmatinska stranka koja je, prije rata, ujedinjenje Dalmacije sa Zagrebom gledala kao korak prema kasnijem ujedinjenju s Beogradom. Bogata stranačka aktivnost u Dalmaciji ugašena je raspuštanjem Dalmatinskoga sabora 1912., koji do kraja 1918. više nije sazivan. Izbijanje Velikoga rata u Dalmaciji je donijelo pojačan nadzor austrijskih vlasti i učestala uhićenja zbog sumnje u veleizdaju, čija je žrtva umalo postao i sam Trumbić – dalmatinski se političar spasio odlaskom u lječilište u Austriju, odakle je otišao u emigraciju. U Dalmaciji je osnovano i jedno od prvih narodnih vijeća – Narodna organizacija Srba, Hrvata i Slovenaca osnovana je u srpnju 1918., što potvrđuje činjenicu da su dalmatinski političari zbog invazivnoga talijanskog utjecaja na istočnoj obali Jadrana prednjačili u inicijativi za ujedinjenje s Beogradom. Ukratko, Italija je kao velika i realna prijetnja dalmatinskim gradovima snažno utjecala na jugoslavensko opredjeljenje dalmatinskih političara, koji su u Beogradu vidjeli mogućnost zaštite ne samo svojih interesa nego i egzistencije. Osim vanjskoga utjecaja s druge strane Jadrana na štetu Dalmacije išla je i podjela Monarhije, kojom je najjužnija austrijska pokrajina ostala izolirana i prepuštena administrativnim preprekama. U tom je kontekstu rušenje dualizma – tj. rušenje Monarhije – bilo jedini povoljan izlaz za Dalmaciju, ili se tada tako činilo.

Tema posljednjega izlaganja bila je „Wilsonijanizam i raspad Austro-Ugarske. Oblikovanje američke diplomacije prema južnoslavenskom pitanju u Austro-Ugarskoj”, a održao ga je Hrvoje Čapo. U središtu izlaganja bio je 28. američki predsjednik Woodrow Wilson: iako je u srednjoj Europi nakon Versajske konferencije imao mitski status kao zaštitnik malih naroda, kao ličnost ostavlja niz nedoumica. O njegovoj povezanosti s Hrvatskom, ili točnije hrvatskih političara s njim, svjedoči niz brzojava koje mu je 1919. upućivao Stjepan Radić, no za pravo razumijevanje ratnoga predsjednika SAD-a potrebno je imati uvid u austrijsko-američke odnose u drugom desetljeću prošloga stoljeća. Premda je zbog svojih geopolitičkih i gospodarskih interesa podržavao Antantu, SAD do objavljivanja rata u prosincu 1917. ima s Austrijom uspostavljene diplomatske odnose, o čemu, među ostalim, svjedoče i brzojavi sućuti nakon Sarajevskoga atentata i smrti Franje Josipa. Bilateralni odnosi počeli su se kvariti nakon što su američke službe presrele telegram zbog kojega je Konstantin Dumba, posljednji akreditirani veleposlanik Austro-Ugarske u SAD-u, dobio izgon iz države, nakon čega je Dvojnu Monarhiju predstavljao otpravnik poslova Zwiedinek von Südenhorst. Kako je istaknuo dr. sc. Čapo, Dumbin nasljednik i osoba koja je trebala postati sljedeći veleposlanik Monarhije u SAD-u bio je grof Tarnowski von Tarnów, no zbog zahladnjenja odnosa uslijed podmorničkoga rata s Njemačkom Tarnów Wilsonu nije predao vjerodajnice iako je stupio na američko tlo, na kojem je boravio tri mjeseca. S druge strane, ratni veleposlanik SAD-a u Beču bio je Frederic Courtland Penfield, koji je prema svjedočanstvima posljednje carice Zite bio u prisnim odnosima s Karlom Habsburškim. Kao prijatelj Monarhije i Habsburgovaca, Penfield bi „učinio sve da ne dođe do otvorenog sukoba SAD-a i Monarhije, jer bi to značilo i njezin kraj”. Ipak, austrougarske veze s Njemačkim Carstvom bile su snažnije, a njemačke podmornice preopasne i štetne za američke interese da bi SAD i Monarhija ostali u dobrim odnosima. Cilj posljednjega Habsburgovca na prijestolju nije bilo sklapanje separatnoga nego globalnoga mira, što se nije moglo uskladiti s Wilsonovim idejama o separatnim mirovnim pregovorima u odnosu na Njemačku. Protiv sklapanja separatnoga mira bio je i posljednji austrougarski ministar vanjskih poslova Ottokar Czernin, koji je potaknut vojnim uspjesima nakon bitke kod Kobariđa, kada su snage Centralnih sila nakon dugotrajnoga rovovskog ratovanja prodrle u

jednom danu 25 km prema Italiji, rezolutno odbio ideje o pregovorima. Nakon ulaska SAD-a u rat u travnju 1917. bilo je jasno da odnosi s Austro-Ugarskom više ne mogu krenuti uzlaznom putanjom. Čapo je istaknuo i posjet srpske vojne misije Washingtonu na čelu s Milojkom Vesnićem. Za razliku od Jugoslavenskoga odbora, koji nije imao državni legitimitet, srpska je misija došla do predstavnika vlade SAD-a i iznijela planove o ujedinjenju. Iako je prema prvotnoj analizi State Departmenta bilo predviđeno da Dvojna Monarhija u transformiranom obliku nastavi postojati, posljednje sumnje u budućnost Monarhije odagnalo je američko priznanje Narodnoga vijeća Čehoslovačke i odluka Hrvatskoga sabora, koja je bila i povod skupa.

Vrijeme – 29. listopada 2018. – i mjesto – Veleposlanstvo Republike Hrvatske u Beču – održavanja skupa u velikoj su mjeri doprinijeli da se kompleksan povijesni kontekst odluke koja je dugoročno utjecala na hrvatsku povijest bolje razumije ili barem pokuša razumjeti.

Domagoj Marić

Ivan Kovačić, *Grozote rata. Dnevnik s Goričkog fronta*, prir. Snježana Buczkowska i Nada Draganja (Split; Zagreb: Gradska knjižnica Marka Marulića; VBZ, 2016), 256 str.

Stota obljetnica Prvoga svjetskog rata potaknula je objavljivanje brojnih memoarskih radova o sudjelovanju Hrvata u vojsci Austro-Ugarske Monarhije, koji su u pravilu gotovo cijelo stoljeće čekali mogućnost da stignu do publike. Mnogi su autori svoje dnevnikе pažljivo pohranili u ladice i ostavili nasljednicima. Ivan Kovačić zapisao je svoja sjećanja 1921. godine i namjeravao ih je objaviti, no za to u to vrijeme nije bilo interesa.

Ivan Kovačić (1897. – 1981.), splitski pučki književnik, poznatiji je po opisima života splitskih težaka, također nastalim na temelju autorovih sjećanja, ali pisanih na dijalektu i s mnogo humora. No, zapisi o ratu i zarobljeništvu uglavnom su pisani književnim jezikom i bez humorističnoga tona s ciljem prikazivanja proživljenih događaja i užasa kojima su sudionici Velikoga rata bili izloženi. Zapisi su pisani po naknadnom sjećanju, ali su oblikovani kao dnevnik. Prema navodu samoga autora, poticaj za pisanje bilo mu je čitanje Zolina *Sloma*. Sjećanja otvara kratko uvodno poglavlje „Ishodište” (str. 6 – 9), u kojem su opisane obiteljske prilike i okolnosti u kojima je autor mobiliziran, nakon trojice starije braće, a prije nego što je navršio 18 godina. To zapravo nije dio autorova originalnoga dnevnika, nego zapis njegova sina nastao prema pričanju autora te je jedini napisan u duhu poznatoga Kovačićeva dijalektalnog i humorističnog pripovijedanja.

Glavni dio knjige čine sjećanja pod naslovom „Grozote rata” (str. 11 – 189). Autor najprije opisuje okolnosti u kojima je dnevnik nastao i načela kojima se vodio, što najbolje sažimaju riječi: „Nije mi bila nikakva namjera nekog veličati, a drugog omalovažavati. Pa makar da i ne bude nekim današnjim patriotima ova knjiga prijazna, opisao sam baš onako kako se događalo” (str. 11 – 12). Dalje donosi sjećanja na ratne dane počevši od svibnja 1915., kada je kao regrut pošao u Doboj, gdje je raspo-